

Др Милан Пиљак*

БОРБА ЗА КОНТРОЛУ КАПИТАЛА У
ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ СПОЉНОЈ ТРГОВИНИ:
ПОКУШАЈ ОБУЗДАВАЊА МОЋИ
СПОЉНОТРГОВИНСКИХ ПРЕДУЗЕЋА У СФРЈ
СРЕДИНОМ 1960-ИХ¹

Апстракт: Рад представља покушај разумевања односа Савезног секретаријата за спољну трговину и спољнотрговинских предузећа, чији представници у Београду су држали највећи део спољнотрговинске размене са иностранством. Спољнотрговинска предузећа су настала почетком педесетих година 20. века, али како се југословенска привреда развијала и излазила из блокаде према истоку, део функционера желео је да смањи нараслу моћ предузећа створених у једном другом времену. Нови савезни секретар за спољну трговину Никола Џуверовић, као искусни кадар у привреди, желео је да направи чврсту везу између произвођачких предузећа и банака и тиме елиминише или умањи значај спољнотрговинских предузећа, за које је сматрао да су реликт прошлих времена.

* Научни сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд.
milance.333@gmail.com

1 Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023

Кључне речи: спољнотрговинска предузећа, капитал, Никола Џуверовић, Генекс, Прогрес, „Економска политика”

Читајући грађу која је достављана Јосипу Броз, председнику Југославије, недвосмислено се стиче утисак да је скоро целокупна спољна трговина током педесетих и шездесетих година 20. века била у рукама реекспортних предузећа.² Сам назив тих предузећа углавном није тачно наведен у документима, већ је алудирао на онај сектор тих спољнотрговинских предузећа који је доносио највећи део зараде. Наглашено је да су спољнотрговинска предузећа држала целокупне послове набавке опреме, модернизације, материјала и у великој мери утицала на производна предузећа.³ Пратећи грађу СДК и државног инспектората, она обилује прекршајима југословенске правне праксе. То и не чуди, јер су наведене службе биле и основане зато да се баве пропустима и преступима у привреди према датим регулативама те су бележили и чували такву врсту документације. Похвале су се чувале за статистику успеха у југословенској привреди. Међутим, временом су водећа спољнотрговинска предузећа акумулирала замашне количине финансијског капитала. Нажалост, ми до данас немамо финансијски извештај ниједног од већих предузећа, већ само одређене збирне уделе у привреди или одређеном привредном сегменту. Кроз

2 Архив Југославије (АЈ), Фонд 837, Кабинет председника републике (КПР), III-A-2-e 1953-1979, K.27, Informacija o nekim slabostima i nepravilnostima u radu naših spoljnotrgovinskih preduzeća, 2. mart 1962. godine, 21.

3 Архив Југославије (АЈ), Фонд 837, Кабинет председника републике (КПР), III-A-2-e 1953-1979, K.27, Informacija o mešovitim preduzećima u inostranstvu i delegatima u inostranstvu, 2-3.

трговину, акумулација капитала је бржа и после неколико година ова предузећа су се појавила и као кредитори југословенских предузећа. Све веће деловање у својству кредиторских институција није могло остати непримећено, али се стицајем околности толерисало због тешке ситуације у привреди, непрестаних реформи и хроничног недостатка девизних средстава.

Спољнотрговинске фирме специјализоване за реекспорт робе основане неколико година непосредно после рата, у тренуцима када је доминирао клиринг и када се тешко долазило до тврде валуте. Међутим, након више од једне деценије ова предузећа, међу којима су најмоћнија била Генералекспорт, Прогрес, Интеркомерц из Београда, Астра из Загреба и Интертрејд из Љубљане, успела су да створе јаке положаје на домаћем и спољном тржишту, односно са партнерима југословенске привреде. Они су, са својом правном експертизом и девизним капиталом, били кључни играчи у југословенској привреди. Међутим, пре сваке привредне реформе, по правилу, у Југославији су бирана кадровска решења која су одговарала датом усмерењу и за које се претпостављало да ће бити у стању да остваре жељене резултате. У складу са тим, 1962. и 1963. године на савезне положаје долази читава плејада нових кадрова која је требало да реформише југословенску привреду и учини је чланом два најважнија трговинска савеза. На једној страни је био Савет за економску помоћ (СЕВ), а други је био ГАТ (ГАТТ), под покровитељством Сједињених Америчких Држава.⁴ Само извозом великих серија својих производа СФРЈ је могла да изгради индустријску основу и модернизује своју привреду. За чланство у западном

4 Милан Пиљак, „Реформе југословенског економског система 1945–1965”, 228–229.

савезу било је потребно да СФРЈ знатно либерализује своју девизну, трговинску и царинску политику. Из приложеног се види да није могло а да не дође до сукоба државне институције са спољнотрговинским предузећима пониклим из периода раног Хладног рата, када се Југославија налазила у изолацији према совјетској сфери утицаја. Конфликт око утицаја на југословенску привреду био је неминован након именовања Николе Цуверовића за савезног секретара за спољну трговину.

Према расподели делатности, југословенска привреда је, и поред многих промена које је претрпела од раскида са СССР-ом, у великој мери задржала круту етатистичку структуру поделе рада, као и регулисање многих сегмената привредне делатности.⁵ Упркос строгој подели на спољну и унутрашњу трговину, како на секретаријате који су их водили тако и на предузећа, банкарски сектор није заостајао у специјализацији. Народна банка Југославије (име од 1963) располагала је девизама, прикупљала их и додељивала предузећима која су испуњавала строго прописане услове. Међутим, то није рађено директно кроз НБЈ, већ је за ту врсту посла била задужена специјализована Југобанка. За привреднике у Хрватској, као и у целој Југославији, један од главних проблема био је добијање девизних средстава за увоз опреме и репроматеријала. Сва девизна средства су се налазила у Народној банци Југославије, док је Југобанка била посредник. С тим у вези, Југобанка се ограђивала код привредних организација у међусобно потписаном уговору, јер је, као што је речено, девизе

5 Преглед привредних реформи погледати у: Милан Пиљак, „Реформе југословенског економског система 1945–1965”, Историјска трибина: Истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије, Зборник радова, ур. Зоран Јањетовић, (Београд: ИНИС, 2013), 219–239.

одобравала НБЈ. Због овакве контроле одлива девиза цео процес је био обележен дугачком и мучном процедуром са Југобанком. Процес је био неизвесан у смислу дужине трајања и исхода уз пратећу тешку привредну ситуацију и хитност извршења послова. Хроничну несташицу девиза и уопште новца донела је нова привредна реформа 1965. године, док је остала строга контрола у њиховој расподели.⁶ Заправо свака реформа је у покушају да побољша стање уносила је и одређене потешкоће које су биле скопчане са прилагођавањем на нови систем.⁷ Пред доношење пакета реформских закона 1965. године СИБ је донео одлуку о замрзавању цена.⁸ Хрватска предузећа су била у тешкој ситуацији и на једном од састанака Социјалистичког савеза радног народа Хрватске Рајка Зечевић, кадар из Хрватске, предложила је да је боље склопити уговор са Генералекспортом или Прогресом, јер су дотична предузећа располагала девизама и имала их код себе. Директан предлог Рајке Зечевић на важном политичком форуму, колико год блатантан био, представљао је јавну тајну: „Сигурно је када привредници буду уговарали да им је боље и сигурније уговарати са Генералекспортом, Прогресом, или овим предузећима,

6 Милан Пиљак, „Главни механизми контроле привреде у социјалистичкој Југославији. Од централног планирања до кредитне политике 1947–1964“, Традиција и трансформација политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, 1, ур. Владан Јовановић, (Београд: ИНИС, 2015), 290; АЈ, Фонд 507, Извршни комитет Централног комитета Савеза комуниста Југославије, 3/113, прилог 1: Белешке са седнице ИК ЦК СКЈ 12. и 13. новембра 1965, 12.

7 Исто, 233.

8 Branko Horvat, “Yugoslav Economic Policy in the Post-War Period: Problems, Ideas, Institutional Developments”, *The American Economic Review*, Vol. 61, No. 3, Part 2, Supplement, Surveys of National Economic Policy Issues and Policy Research (Jun., 1971), 85, 111.

јер када [предузеће – прим. аут.] уговара зна чим располаже, оно се може и задужити јер има свој фонд девиза обртних средстава и према томе он [Генералекспорт или Прогрес – прим. аут.] представља за наше радне организације стварног партнера”.⁹ „Кирина реформа” почела је управо средином 1965. и, као и све претходне реформе, донела је бар једну сигурну ствар: неизвесност.

У интервјуу са аутором, Милорад Мики Савићевић, шездесетих година један од запослених, а касније генерални директор Генералекспорта, навео је да је Генералекспорт био један од највећих играча у обављању увоза и извоза из Хрватске и других република. Према Савићевићу, тада су главни кочничари живота и рада у привреди били српски кадрови у администрацији. Том приликом је истакао Николу Џуверовића. Описао га је као потпуно анти трговачког, анти пословног човека, особу која је имала лични анимозитет према Владимиру Вишњићу, тадашњем генералном директору Генералекспорта. Са друге стране, Савићевић је истицао кооперативност кадрова из других република, Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине, са Генералекспортом.¹⁰ Можда се може пребацити Савићевићу да је бранио боје фирме у којој је радио, међутим, од 1962–1970. Савићевић је радио у кабинетима Милоша Минића, а потом Кире Глигорова, и био је блиско упућен у поверљиве информације политичке и финансијске садржине, па и у међуљудске односе, у којима је било доста личних анимозитета, а не само професионалних неслагања. Нажалост, будући да немамо других, мање инволвираних сведока, ово питање ће остати отворено.

9 Hrvatski državni arhiv (HDA), Fond 1228-4.1.2.2, SSRNH RK, predsjedništvo 01, Politička grupa za izmjene u privrednom sistemu 1961–1965, Stenogram sednice od 30. juna 1965. godine, 7.

10 Интервју са Милорадом Микијем Савићевићем, 11. 9. 2011.

Никола Џуверовић рођен је у Кулуги у Русији 1917. године. Као и за остале податке, нема ни извора који описују његово одрастање. Оно мало што знамо јесте да је током рата Николина мајка је била заточена у логору Бањица због активности њене деце у комунистичком покрету.¹¹ Ратне године провео је активно као командир чете и политичко-партијски радник на простору топличког округа. Био је члан КПЈ и окружног комитета за Србију.¹² Непосредно после рата био је посланик републичке скупштине Србије и члан Извршног већа Србије, односно српске Владе у том тренутку.¹³ У Србији, непосредно после рата, налазио се на привредним функцијама попут помоћника министра за индустрију у Влади Народне републике Србије. Временом је почео да обавља функције унутар савезних структура, прво као помоћник министра за поморство, да би затим постао председник Савеза трговинских комора Југославије, а потом председник Савезне индустријске коморе. Занимљив је успон и прелаз Џуверовића из трговинске у индустријску комору, а затим 1963. у владу Петра Стамболића (1963–1967), где је именован на место савезног секретара за спољну трговину.¹⁴ На том месту наследио је Сергеја Крајгера, словеначког кадра, врло јаког у савезним структурама. Нажалост, не знамо ко је утицао на његово именовање, будући да су спољнотрговинска предузећа имала врло јаку подршку преваходно безбедносних структура. Институција на чије чело је

11 Sima Begović, *Logor Banjica 1941–1944*, Том. 2, (Београд: Институт за савремену историју, 1989), 34.

12 Radošić Rajović, *Ko je ko u Jugoslaviji: jugoslovenski savremenici*, (Београд: Хронометар, 1970), 238.

13 *Ko je ko u Jugoslaviji: biografski podaci o jugoslovenskim savremenicima*, (Београд: Sedma sila, 1957), 175.

14 Исто; „Службени лист СФРЈ“, бр. 28/1963, 630.

дошао Џуверовић имала је велики значај у привреди и није јасно како је неко са тако оштрим ставом према спољнотрговачким предузећима именован на највишу функцију у спољној трговини. Остаје нам само да шпекулишемо да је генерална линија СКЈ била да се смањи моћ спољнотрговинских предузећа или да је држи под каквом, таквом контролом. Оно што нам је познато јесте да су одређени виђенији руководиоци из производње поздравили овакав заокрет.¹⁵

Џуверовић, иако рођен у Русији током Првог светског рата, одрастао је у Топлици, а школовао се у Београду. Знамо само да је студирао на Технолошком факултету у Београду, али не и да је завршио студије. На поменутом факултету студирали су и неки од најјачих српских кадрова у савезним структурама. Реч је о Мијалку Тодоровићу Плавом, сматраним за једног од водећих кадрова у југословенској привреди, будући да се налазио на месту које је пре њега заузимао Светозар Вукмановић Темпо, а пре њега Борис Кидрич. Други истакнути кадар у привреди са Техничког факултета у Београду био је Милентије Поповић, пореклом из Црне Траве. Међутим, све сличности са наведеним лицима и Николом Џуверовићем ту престају. Његова убеђења била су супростављена главним играчима унутар секретаријата којим је руководио. Док за Мијалка Тодоровића и Милентија Поповића можемо рећи да су помагали српску привреду и подржавали српске кадрове како би се њихов глас чуо на савезном нивоу, то није био случај са Џуверовићем. Као савезни секретар за спољну трговину, он је сматрао да су најмоћнија предузећа у Југославији више проблем него корист за југословенску привреду. Сам Џуверовић

15 „Sloboda proizvodnji da koristi slobodnu trgovinu”, *Ekonomska politika: nedeljni privredni list*, br.705, 2. 10. 1965, 1304.

није оставио довољно писаних трагова иза себе да бисмо знали развој његових ставова, иако је био у привреди од завршетка рата. Можда на њега треба да гледамо пре свега као на оперативца, а не некога ко је доприносио систему. Ипак, да је успео у својој замисли и елиминисао спољнотрговинска предузећа као битан чинилац у привреди, то би имало далекосежне последице.

Код новог Савезног секретара за привреду је чудно то што је био конзервативнијих схватања, будући да су наименовања Славка Комара, Милоша Минића, Јакова Блажевића, Бориса Крајгера и других била на линији веће либерализације система, деетатизације, демократизације, и др. Својим профилом и поступцима се није уклапао или је управо његово наименовање требало да буде нека врста равнотеже према конзервативним снагама, а и популистички гледано обрачун са трговцима који се богате у новом социјалистичком друштву могло је бити један од плусева. Тако да можемо рећи да Џуверовићево размишљање није било усамљено, већ, штавише, дубоко укорено у главама немалог броја југословенских комуниста. Отуђење капитала и вишка рада који је стварао радник од стране банкара или трговаца било је добро познато. Едвард Кардељ, главни југословенски идеолог тог времена, писао је о таквом отуђивању капитала од радника и у случајевима југословенског социјализма. Иако у југословенском случају, према Кардељу, није постојао класни карактер као у капиталистичким системима, феномен је ипак остао присутан.¹⁶

Вероватно би епизода сукоба унутар сектора спољне трговине остала непозната или скривена од

16 Edvard Kardelj, *Samoupravljanje i društvena svojina*, (Beograd: BIGZ, 1979), 62.

очију јавности да у датом тренутку спољнотрговинска предузећа нису имала велике играче и да није постојао тржишно оријентисани магазин на недељном нивоу „Економска политика: недељни привредни лист”.¹⁷ Према легенди, дотични недељник је заправо основан одлуком Бориса Кидрича. Први број је изашао априла 1952. године,¹⁸ у оквиру издавачке куће Борба. Циљ је био да се оснује лист по угледу на лондонски магазин „Економист”. Лист је требао да има јак утицај на руководиоце у привреди, а да је писан разумљивијим језиком, него што су тада писани академски текстови.

Убрзо по ступању на функцију Џуверовић је имао разговор у часопису „Економска политика” са главним уредником Љубомиром Вељковићем, а који је објављен 7. септембра 1963. године.¹⁹ Објављени интервју имао је огроман значај, јер је дат у врло профилисаном недељнику, који је заговарао веће учешће тржишних инструмената у привреди и где се залагало за то да се редистрибуција средстава врши кроз трговину, а не кроз администрацију.

Ово је била прилика да нови државни секретар Југославије за спољну трговину изнесе читаоцима, односно привредницима, основне црте своје политике недуго по ступању на дужност. Џуверовић је одмах истакао да су предузећа у индустрији у неравноправном положају у односу на трговинска предузећа и да се он не слаже са

17 Mijat Lakičević, *Ispred vremena: 1963-1973, sudbonosna decenija, uspon i pad srpskih liberala, uzroci i posledice, od tada do naših dana, kroz prizmu Ekonomske politike, novina kakvih više nema*, (Beograd: Fond za otvoreno društvo, 2011).

18 Božo Stojanović, „Sudbina nedeljnika kao svedočanstvo vremena”, *Ispred vremena: 1963-1973*, 9.

19 „Moramo graditi temelje stabilne razmene”, *Ekonomska politika*, 7. 9. 1963, 1043.

тим. Сматрао је да је требало да производна предузећа заокруже цео процес, од производње до пласмана, без посредника.²⁰ Администрација би остала као регулатор, али би све већу улогу у пословању требале да имају банке. Овим је, на самом почетку свог мандата, Џуверовић истакао да жели да повеже производна предузећа са банкама и тако из спољне трговине истисне спољнотрговинска предузећа која су, по његовом мишљењу, кочила целокупну грану, а која су у себи имала правну логику које је поседовао секретаријат и капитал који су имале банке. Такође, велика предност спољнотрговинских предузећа у овом одмеравању снага била је у томе што су оне основане да остварују што већу зараду те, иако су се трудиле да поштују слово закона, дух закона СФРЈ сигурно нису, што је очигледно сметало немалом броју функционера, а чији се заточник показао у Џуверовићу. Говоримо о систему где је ослонац на политичке форуме било ког функционера био од огромне важности приликом покушаја да прогура неку идеју или решење. Ни у привреди није било другачије, те су односи у привреди често описивани као ВИП – веза и протекција.²¹

Након првог интервјуа у недељнику није било одговора. Можемо само да наслутимо да спољнотрговинска предузећа нису благонаклоно гледала на новог савезног секретара за спољну трговину, али нису имала превише разлога за бригу, јер рад секретаријата није угрожавао њихово пословање више него обично. Такође, постоји могућност да политичка врхушка није дозволила да дође до расправе у осетљивом тренутку, када је нова влада Петра Стамболића недавно почела са радом. Међутим, како се југословенска привреда

20 Исто.

21 Joseph Bombelles, *Economic Development of Communist Yugoslavia 1947-1964*, (Stanford: 1968), 63.

поново нашла у великој кризи због нараслог спољног дуга у тврдој валути, отпочело се са, до тада, највећом привредном реформом, иза које је стајао Киро Глигоров, тадашњи савезни секретар за финансије. Систем мора да се промени, јер су, према Глигорову, задужења била 1.028.000.600,00 долара са роковима доспећа који се нису могли сервисирати у договореном року.²² Глигоров је заговарао да две главне ствари морају бити уведене: либерализација привреде, како би иста могла да иде у корак са међународним флукуацијама, док би на другој страни задуживања била минимална.²³ Другим речима, с пролећа је најављивана дефлаторна монетарна политика уз спољнотрговинску либерализацију. Спољнотрговинска предузећа која су имала разрађену дистрибутивну мрежу и довољно капитала могла су да трљају руке. Мислимо да је, из свог угла, Савезни секретаријат за спољну трговину видео у овоме опасност да дође до још већег утицаја водећих спољнотрговинских предузећа на југословенски привредни систем.

Џуверовић је морао да реагује како би очувао моћ Савезног секретаријата за спољну трговину, а опет то представио у виду даље либерализације, деестатизације. Након неколико месеци, крајем лета сачињен је први нацрт закона о спољној трговини.²⁴ Овога пута спољнотрговинска предузећа нису могла да остану равнодушна, јер би усвојени закон дао много већу моћ Секретаријату над контролом њиховог пословања, а притом је додатно олакшавао производним предузећима да се сама баве

22 „Dugovi”, *Ekonomska politika: nedeljni privredni list*, br. 681, 17. април 1965, 509.

23 Исто; Branko Horvat, “Yugoslav Economic Policy in the Post-War Period”, 85.

24 „Ne antagonizam već saradnja proizvodnje i spoljne trgovine”, *Ekonomska politika*, br. 703, 18. 9. 1965, 1242.

трговинском делатношћу везаном за њихов сегмент пословања.

Џуверовић је поново отишао у зграду Борбе и састао се са уредницима „Економске политике”, где је предлог свог Секретаријата представио као природан след дешавања и у складу са пакетом реформских закона из 1965. године. Он је истицао да би нови закон донео одређене измене у циљу смањења администрације, чиме је дат искорак ка деетатизацији, али се у разговору види да је контрола Секретаријата остала моћна и да су за све послове увоза и извоза морале бити добијене дозволе Секретаријата за спољну трговину. Џуверовић је сматрао да су компетенције директних провера пословања предузећа у спољној трговини била неопходна како би Секретаријат интервенисао у трговини, где су се појављивала неекономска деловања.²⁵

Стефановић и Влајић, уредници „Економске политике”, који су водили нови разговор са Џуверовићем неколико месеци од почетка велике привредне реформе, пренели су забринутост спољнотрговинских предузећа око намере Савезног секретара за спољну трговину за доношења новог закона којим би се регулисао спољнотрговински промет роба и услуга. Новинари су почели са главном променом – да привредне организације које су се бавиле производњом могу да оснивају своје секторе трговине и тако избегну спољнотрговинска предузећа у продаји својих производа и куповини неопходне робе.²⁶ Уз реформу банкарског сектора годину дана раније, монополистички положај, хипотетички, нестао би, јер би специјализоване банке затварале финансијску конструкцију. Спољнотрговинска предузећа правно не би

25 „U razmeni sa inostranstvom: za sve jednaki uslovi”, *Ekonomska politika*, br. 702, 11. 9. 1965, 1204.

26 Исто.

била једина која би могла да извезу или увезу потребну робу и услуге за неко предузеће. Међутим, како ће се показати, тај однос снага деловао је охрабрујуће за произвођаче, али само на папиру.

Џуверовић није могао бити јаснији када је формулисао свој став о потреби да се југословенска привреда шири и на друга тржишта како би се остварила економија обима: „Управо зато сам против принципа да трговина треба да тргује, а производња да производи”.²⁷ Већ се јасно стиче утисак да је савезни државни секретар од почетка свог мандата водио борбу са спољнотрговинским предузећима, које је видео као проблем а не решење у повећању југословенског извоза кроз разрађену дистрибутивну мрежу ради регулисања спољнотрговинског платног биланса. Џуверовић је желео да доношењем новог закона о промету услуга и добара у спољној трговини устаљеним играчима у овој области придода алтернативу и тако ојача произвођачки сектор привреде који је производио за извоз.

Како је разговор одмицао, секретар је спољнотрговинска предузећа повезао са реликтом односа из 1947–1948, када је целокупни привредни систем тек изграђиван после рата.²⁸ У овом случају није могао бити директнији са ставом да њихово постојање није потребно, чак и да је превазиђено, што је била логика марксистичког схватања о непрестаном, линеарном напретку. Џуверовић се није противио специјализацији у привреди, али се противио да се то ради неекономским и искључиво административним мерама. Његова визија била је да се створе услови у трговини једнаки за све, иако је нови закон о трговини донео олакшице производним предузећима да могу да оснивају своја

27 Исто, 1205.

28 Исто.

трговинска предузећа како би реализовала увоз и извоз потребних производа.²⁹

Нови закон је чак омогућавао да страна предузећа отварају сопствена заступништва у Југославији, што је требало да буде либералнији приступ, али је уведена ограда да се то може десити само у случају да за то добију одлуку Савезног извршног већа.³⁰

Џуверовићева иницијатива доживела је велики отпор унутар великих трговинских предузећа са седиштем у Београду. Уредништво „Економске политике” као да је знало да ће доћи до великог окршаја и после Џуверовића позвало је на састанак директоре највећих трговинских предузећа која су сматрала да нови предлог закона о спољној трговини директно угрожава њихово пословање. Драган Стефановић, један од уредника „Економске политике” уз колегу Милутина Богосављевића, нашао се са највећим играчима југословенске спољне трговине тог времена.³¹ Састанак се одиграо само три дана пре објављивања новог броја магазина у суботу. Наиме, 15. септембра је организован округли сто уз присуство водећих људи у спољној трговини. На разговор су дошли Александар Чизмић, генерални директор Интерекспорта. Остали директори највећих спољнотрговинских предузећа послали су своје сараднике, нпр. Стева Опачић, генерални директор Прогреса, Хасан Керим из Интеримпекса и Мика Љубишић из Генералекспорта. Били су пристуни и директори Интерекспорта, Чеда Стошић и Никола Рајак. Осим Хасана Керима, сви директори били су из предузећа регистрованих у Београду. Окупљени су представљали спољнотрговинска преду-

29 Исто, 1206.

30 Исто.

31 „Ne antagonizam već saradnja proizvodnje i spoljne trgovine”, *Економска политика: недељни привредни лист*, бр. 703, 18. 9. 1965, 1242.

зећа која су држала око 80% целокупног спољнотрговинског промета³² у земљи која је имала нешто више од 18.549.133 грађана.³³

Љубишић је оценио да ће закон донети реорганизацију спољне трговине и позиционирати секретаријат за спољну трговину, стварајући додатне изазове у организацији због већ постојеће привредне реформе. Закон је предвиђао поделу спољнотрговинских предузећа на заступничка и предузећа за унапређење спољне трговине. Према Чизмићу, мали број предузећа би могао да поднесе ову поделу. Љубишић је навео да, уколико дође до велике реорганизације, и мања и средња спољнотрговинска предузећа отпадну, појавиће се проблем ко ће преузети њихове обавезе, јер производна предузећа неће ићи у том смеру, већ ће гледати своје интересе.

Коначно, Стошић је навео да су спољнотрговинска предузећа финансирала производна предузећа кроз набавку репроматеријала како би се продало што више робе коју је тражило страно тржиште.³⁴ Опачић из Прогреса је допунио информацијом да је током 1965. године уложено преко 100 милиона долара за набавку репроматеријала за само два предузећа која нису имала своја девизна средства.³⁵ Како немамо финансијске билансе предузећа, можемо само да констатујемо да су спољнотрговинска предузећа располагала великом количином конвертибилних валута.

Љубишић је навео да би Секретаријат новим законом добио право на директну инспекцију иако су

32 „Anketa o kadrovima u spoljnoj trgovini”, *Ekonomska politika*, br. 615, 11. 1. 1964, 82.

33 Попис становништва 1961. године Dragana Grabeljšek, *Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije: podaci prema naseljima i opštinama*, 3, (Београд: Savezni zavod za statistiku, 1994), 27.

34 Исто, 1243

35 Исто.

постојале установе попут СДК, девизне и тржишне инспекције, чија је то била надлежност. Љубишић је сматрао да је укидање регистрације предузећа за спољну трговину сувише мали уступак, јер се она добијала релативно брзо.

Опачић је предложио да је требало да се да могућност изласка на међународно тржиште произвођачима кроз неку уредбу, док је закон третирао целокупну спољну трговину.³⁶ Овако, уз доношење закона, према уставу СФРЈ Секретаријат би добио могућност да доносе упутство и правилник о спровођењу закона.³⁷ Из овога последњег се чини да је лежала бојазан присутних да се неће само дати могућност произвођачима, већ да ће контрола над спољном трговином бити и већа. До тада су спољнотрговинска предузећа имала могућност да користе своју разрађену дистрибутивну мрежу, као и правно-финансијске капацитете како би били један од кључних играча у југословенској привреди. Укидање неких од адута знатно би ослабило њихов положај, јер су иначе као трговци и директори били на сталној мети негативних политичких кампања. Уважавајући све примедбе директора спољнотрговинских предузећа, новинари „Економске политике” су ипак приговорили да примедбе на „комисиони” рад спољнотрговинских предузећа стоје, као и да постоји незадовољство код произвођача. Састанак је завршен са закључком чланова „Економске политике” да ће се наћи решење на обострану корист. Наслови које је овај часопис користио били су помирљиви и позивали на сарадњу. Сматрамо да је то била тенденција како би се озбиљан спор у привреди некако изгладио, а „Економска политика” је била нека

36 Исто.

37 Исто.

врста медијског форума где ће се износити примедбе и наћи решења прихватљива за све стране.

У намери да буду коректни, уредништво „Економске политике“ угостило је и привреднике из произвођачке индустрије 19. октобра у просторијама своје редакције. Дошли су Стојан Перхавц, директор Товарне аутомобилов из Марибора, Драго Чех, директор Цинкарне из Цеља, Драго Јовановић, директор електроиндустрије „Обод“ са Цетиња, Ђорђе Стрижак, директор пословног удружења Прогрес-инвест из Београда, Емерик Блум, дирекор Енергоинвеста из Сарајева, и Милосав Друловић, директор фабрике „14. октобар“ из Крушевца.³⁸ Могло се и очекивати да су привредници из произвођачих делатности иницијативу Џуверовића дочекали са одобравањем и сматрали да је предложени закон заправо премало и прекасно. Драго Јововић је најбоље оценио очекивања и разочарања окупљених привредника. Од новог закона у спољној трговини се очекивало да се дају већа права привредним организацијама да саме процене шта је корисно за њих по питању увоза и извоза и склапања партнерстава. Међутим, остало је да се за сваку одлуку траже сагласности одређених органа. То је био и остао дуготрајан процес расправе и објашњавања да би се неки захтев предузећа уважио и одобрење и сагласност добили.³⁹ О слабости предложеног закона допуну је дао Перхавц у смислу да су и раније велике организације излазиле на тржиште, али да су у зависности од ситуације бирале да ли ће користити продајну мрежу неког спољнотрговинског предузећа или не. О мршавости учинка навео је да је продаја југословенске робе из секундарног сектора права реткост

38 *Ekonomska politika*, br.705, 2. 10. 1965, 1304.

39 Исто.

и да нови закон неће ништа изменити.⁴⁰ Чини се да је расправа са произвођачима била мање бурна и краћа. Могуће да они нису имали превише илузија, будући да је тешко било остварити извор директно за тврду валуту, док су административне контроле остале на снази, што је страховито успоравало доношење одлука, управо супротно реформи чији циљ је био форсирање извоза и слободнија привреда способна да брже одговори на флукуације на међународном тржишту.

На крају дискусије пробило се помирљивије решење где је требало да произвођачи добију већи део колача приликом продаје сопствене робе, али и спољнотрговинска предузећа и произвођачи су били незадовољни великом контролом коју је над њима имао Секретаријат за спољну трговину. Управо ово незадовољство обе стране је можда довело до нестанка Џуверовића из врха привредне политике. Савезни секретар за спољну трговину је имао пун мандат до окончања прве Владе Петра Стамболића.⁴¹ Међутим, Џуверовић више није имао положај ни у једној наредној Влади. Након секретаријата је за спољну трговину постављен за члана Председништва Савезне конференције ССРЈ.⁴² Сугестиван показатељ губитка његовог утицаја.

Резиме

Можемо рећи да је Југославија била синоним за буран модернизацијски процес који је имао своје успоне и падове. Можда су прве две деценије њеног постојања представљале златно доба иако је немерљиво била богатија и развијенија у последње две деценије свог трајања.

40 Исто.

41 „Службени лист СФРЈ“, бр. 24/1967, 731.

42 *Ко је ко у Југославији: биографски подаци о југословенским савременицима*, 175.

Сукоби међу комунистичком елитом и центрима моћи нису никада престајали, али нису били тако често бележени. За њих бисмо сазнавали само онда када су били толико велики да се нису могли игнорисати и решавани су на партијским форумима када би једна од страна била политички уништена и лишена функција, а тиме и моћи у систему који је почивао на положају. Овде је реч о једном знатно мањем одмеравању снага од случајева попут смене високих функционера реда Ђиласа, Ранковића и републичких руководства почетком седамдесетих. Такође, овде је сукоб био на релацији припадника привредне елите по функцији, против чланова привредне елите који су такође имали функцију, али су управљали врло богатим привредним организацијама које су, како смо видели, располагале великим финансијским капиталом и логистиком и могле да купују утицај, увозом или извозом, и тако решавају горуће проблеме у привреди. У раду смо покушали да анализирамо одмеравање снага државне институције ранга министарства са руководећим људима кључних предузећа из спољне трговине. Можда је то златно време, упркос турбуленцијама у привреди и друштву, али и политици, било то што је у једном тако крутом систему, на један врло темељан и умивен начин, широј стручној јавности предочен проблем последица усвајања једног од кључних закона. У претрес нацрта закона уредници „Економске политике” су од своје редакције направили својеврстан мини економски форум где су људи из реалне привреде дали примедбе на законски акт који је обећавао бољитак, а они га оценили као још једну пропуштену шансу за стварање слободније и динамичније привреде, лишене претерано гломазне и круте администрације. Па опет, колико год да су уредници недељника кондензовали сате разговора, нарочито са округлог стола, измиче нам нека шири прича. Немогуће је да је Никола Џуверовић (све

и да је тачно тумачење Микија Савићевића о личним анимозитетима) покушао сам, без ичије подршке, да ограничи моћ предузећа кроз чију инфраструктуру је пролазило 80% целокупног спољнотрговинског промета у земљи од 18.549.133 грађана. Можемо само претпостављати да је део предузећа који се бавио пре свега производњом у потезу Савезног секретаријата за спољну трговину видео ако не шансу у новом закону, онда бар бољи положај у преговорима са спољнотрговинским предузећима. Такође, географски смо навели да је моћ спољне трговине била концентрисана у Београду, те да су Џуверовића могле подржати и републике. Можда би то био одговор на питање зашто је тако конзервативан човек изабран за првог човека спољне трговине. Епilog сукоба, нажалост, није до краја испраћен, што и не чуди, будући да су многе одлуке доношене унутар уског круга људи. Знамо да Џуверовић након пуног мандата у Савезном извршном већу није држао важније положаје у привреди. Након разрешења дужности савезног секретара за спољну трговину постављен за члана Председништва Савезне конференције ССРНЈ. Са друге стране, супротни табор, оличен у спљнотрговинских предузећима био је све богатији и утицајнији и одржао се до слома државе.

Извори и литература

- Архив Југославије: фонд 837, Kabinet predsednika Republike; фонд 507, Izvršni komitet Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije
Hrvatski državni arhiv, Fond 1228-4.1.2.2, SSRNH RK.
- „Службени лист СФРЈ“, бр. 28/1963.
- „Службени лист СФРЈ“, бр. 24/1967.
- Autorizovani tekst intervjuа sa Miloradom Mikijem Savićevićem u posedu autora 11. 9. 2011.

- Begović, Sima. *Logor Banjica 1941–1944*. Том. 2, Beograd: Insitut za savremenu istoriju, 1989.
- Bombelles, Joseph. *Economic Development of Communist Yugoslavia 1947–1964*. Stanford: 1968.
- Grabeljšek, Dragana. *Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije: podaci prema naseljima i opštinama*. 3, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1994.
- Horvat, Branko. “Yugoslav Economic Policy in the Post-War Period: Problems, Ideas, Institutional Developments”. *The American Economic Review*, Vol. 61, No. 3, Part 2, Supplement, Surveys of National Economic Policy Issues and Policy Research (Jun., 1971), pp. 71–169.
- Ko je ko u Jugoslaviji: biografski podaci o jugoslovenskim savremenicima*. Beograd: Sedma sila, 1957.
- Kardelj, Edvard. *Samoupravljanje i društvena svojina*. Beograd: BIGZ, 1979.
- Lakićević, Mijat. *Ispred vremena: 1963-1973, sudbonosna decenija, uspon i pad srpskih liberala, uzroci i posledice, od tada do naših dana, kroz prizmu Ekonomske politike, novina kakvih više nema*. Beograd: Fond za otvoreno društvo, 2011.
- Piljak, Milan. „Reforme jugoslovenskog ekonomskog sistema 1945–1965”. *Istorijska tribina: Istraživanja mladih saradnika Instituta za noviju istoriju Srbije*, Zbornik radova, ur. Zoran Janjetović, 219–239. Beograd: INIS, 2013. (cyrillic)
- Piljak, Milan. „Glavni mehanizmi kontrole privrede u socijalističkoj Jugoslaviji. Od centralnog planiranja do kreditne politike 1947–1964”. *Tradicija i transformacija političke i društvene promene u Srbiji i Jugoslaviji u 20. veku*, 1, ur. Vladan Jovanović, Beograd: INIS, 2015. (cyrillic)
- Rajović, Radošin. *Ko je ko u Jugoslaviji: jugoslovenski savremenici*. Beograd: Hronometar, 1970.
- Ekonomska politika: nedeljni privredni list*, 1963, 1965.

Summary

Milan Piljak

THE STRUGGLE FOR CAPITAL CONTROL IN YUGOSLAV FOREIGN COMMERCE DURING THE MID-1960S: ENDEAVORS TO RESTRICT THE INVOLVEMENT OF FOREIGN TRADE ENTERPRISES IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA

Yugoslavia underwent a turbulent modernization process characterized by fluctuations and complexities. The initial two decades of its existence are often considered a peak or golden era, witnessing significant prosperity and development. However, the subsequent two decades marked a period of substantial growth and advancement, portraying a considerable increase in wealth and development. The perpetual conflicts between the communist elite and power centers persisted, albeit with less frequent documentation. Knowledge of these conflicts often surfaced when they escalated to a magnitude that precluded ignorance, leading to resolution within party forums. This resolution typically resulted in one side being politically dismantled, divested of functions, and deprived of influence within the prevailing system. We are observing a considerably diminished equilibrium of forces in this context, notably less pronounced compared to instances such as the reshuffling of high-ranking officials within the *ilias*, Ranković, and republican leaderships at the onset of the 1970s. Furthermore, the contention revolved around the dynamics between members of the economic elite distinguished by their party and state status, *vis-à-vis* members of the economic elite who concurrently held positions, managed prosperous enterprises, and possessed access to substantial capital. In the article,

our endeavor was to evaluate the power dynamics within a state entity at the ministerial level concerning influential stakeholders engaged in international trade management as significant buyers. Perhaps it is a golden age, despite the turmoil in the economy, society, and politics; everything in such a rigorous system that is well-founded and understandable to the general professional public is a result of the issues posed. Upon reviewing the legislation, the editorial team of *Ekonomaska politika* convened a localized economic forum within their editorial office. This forum provided a platform for individuals from various sectors of the real economy to articulate their concerns regarding the proposed legal act, with some expressing skepticism about the anticipated improvements while others perceived the potential for freedom as an opportunity to foster more dynamic economies, unencumbered by excessive bureaucratic administration. Once more, despite the editors of the weekly publication condensing the discussions, a more comprehensive narrative, especially from the round table, remains elusive to us. Even if Miki Savićević's evaluation regarding personal animosities holds validity, it seems implausible that Nikola Džuverović could have endeavored to impede the assumption of control over the infrastructure of the enterprise group, responsible for approximately 80% of the nation's export and import revenue, encompassing a population of 18,549,133 people, without any form of support or backing. We can only speculate that certain corporations within the real sector perceived Džuverović's actions as an opportunity to fortify their standing during negotiations with international trade entities. From a geographical standpoint, we suggested the possibility of Džuverović garnering support from the republics, considering the concentration of foreign trade strength in Belgrade. This circumstance might offer an explanation for the selection of a notably conservative individual as the

primary figure in international commerce. Regrettably, the conclusive aftermath of the conflict remains unresolved. It is unsurprising that a minority group played a decisive role in the majority of decisions. Details regarding Džuverović's subsequent career trajectory are sparse; notably, he did not occupy any prominent positions. Subsequently, he served as a member of the SSRNJ Federal Conference Presidency. However, the foreign trade enterprises continued to maintain their wealth and influence, persisting until the collapse of the state.